

MAGYAR TÖRTÉNELMI
EMLÉKEK

ÉRTEKEZÉSEK

**Anyák és apák. Szülői szerepek, gondoskodás
és tekintély a patriarchális családban (1500–1918)**

Szerkesztette: Erdélyi Gabriella

MAGYAR CSALÁDTÖRTÉNETEK: TANULMÁNYOK, 7.

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Történettudományi
Intézet

TARTALOM

I. BEVEZETÉS

ERDÉLYI GABRIELLA: A szülői szerepek és a történészek	11
---	----

II. ANYASÁG ÉS APASÁG A KORA ÚJKORI NEMESI CSALÁDMODELLBEN

ORGONA ANGELIKA: A Kornis-ház. Családfői szerepek, gondoskodás és érzelmek a 17. századi Erdélyben	29
---	----

ERDÉLYI GABRIELLA: Két anya között: Nyáry Krisztina özvegysége és újraraházasodása	61
---	----

III. A SZÜLŐI SZEREPMINTÁK ÁTALAKULÁSA 1750 UTÁN

LÁSZLÓ ZSÓFIA: Az anyaság ideája 18. századi nyomtatványokban	89
---	----

KUCSERKA ZSÓFIA: Testvériség – nővériség: Kornis Anna és Kornis Klára	115
--	-----

TAMÁS MÁTÉ: Családi vállalkozás és vallásváltás: multireligionális rokonkapcsolatok a 19. század eleji Habsburg Monarchiában	133
---	-----

MOLNÁR ÁGNES: A kiskanizsai szülők gyermekeikkel kapcsolatos attitűdjei és aspirációi a 19. század végén és a 20. század elején	149
---	-----

TARTALOM

IV. MOSTOHASZÜLŐK ÉS MOSTOHAGYERMEKEK – A SZÁMOK NYELVÉN

TÓZSA-RIGÓ ATTILA: Családi mozaikok. Családtípusok és újraházasodás a 16. századi Pozsonyban	181
KOLOH GÁBOR: Párválasztás, házasság és vőség az Ormánságban (1795–1886). Hagyományos és mozaikcsaládok a református házassági szerződések alapján	203
BOZÓ-SZŰCS DIÁNA: Újraházasodás és mozaikcsaládok az aszódi evangélikus közösségben (1800–1870)	239
TÓTŐS ÁRON: „Gyermekeket tartunk örökbe bitang”. Árvasorsok a 19. századi Marosvásárhelyen	257
A szerzőkről	285
Illusztrációk és táblázatok jegyzéke	287
Személynévmutató	291
Helynévmutató	299

TAMÁS MÁTÉ

Családi vállalkozás és vallásváltás: multireligionális rokoni kapcsolatok a 19. század eleji Habsburg Monarchiában*

1812 júliusában Moses Lackenbacher (c. 1750–1814) és feltehetőleg első házasságából származó két fia, Heinrich (c. 1784–1837) és Bernhard (c. 1789–1843) vagyonezelési szerződést írt alá, amely átalakította a Moses Lackenbacher & Compagnie nevű cég (*Commandithandlung*) vezetését. A vállalkozás fő profilja a hadseregellátás volt, azaz a vállalkozás a császári-királyi hadsereg Alsó-Ausztria, Horvátország, Nyugat-Magyarország és Stájerország területén állomásozó különböző alakulatainak főként gabonát és szarvasmarhát szállított. A hiteles másolatban meglévő, német nyelvű szerződést a családfő, Moses Lackenbacher feltehetőleg nem saját kezűleg írta, a szöveg mégis az ő nézőpontját jeleníti meg, amit valószínűleg a cég szolgálatában álló hivatalnok jegyzett le. Az egyes szám első személyű megfogalmazás a vagyonezelési szerződésben megjelenő paternalista attitűdöt erősíti fel. A szerződés nem csupán Moses Lackenbacher és két fia, Heinrich és Bernhard aláírását és viaszpecsétjét tartalmazta, hanem két tanúét, Jacob Lichtenhalét és Heinrich Chorinét (c. 1787–1852) is, akik feltehetően szintén a cég szolgálatában álltak. A szerződés első bekezdésében a következők olvashatók:

Mivel beteges állapotom és testi gyengeségem nem teszi lehetővé számomra, hogy üzleteimet tovább vezesse, úgy határoztam, hogy bécsi kereskedésemet említett két fiamnak, Heinrichnek és Bernardnak engedem át (azzal a kikötéssel, hogy a Moyses Lackenbacher et Compagnie cégnek örökre meg kell maradnia), mégpedig úgy, hogy minden vállalkozást vagy báminemű üzletet a saját számlájukra és felelősségükre kössenek, és mind az ezekből adódó haszon, mind a keletkező kár is rájuk szálljon és őket illesse.¹

* A tanulmányhoz szükséges kutatás a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet, a Magyar Tudományos Akadémia – Sasakawa Young Leaders Fellowship Fund, a Collegium Hungaricum (Tempus Közalapítvány) és a nagykanizsai Zsidó Hitközség támogatásával valósult meg. Mindezekon kívül hálás vagyok Balogh Zsuzsánnának, Bányai Viktóriának, Danyi Pálnak, Dobszay Tamásnak, Fazekas Istvánnak, Georg Gauguschnak, Halmos Károlynak, Kövér Györgynek, Kulcsár Bálintnak, Lázár Balásznak, Magyar Attilának, Oross Andrásnak, Réfi Attilának, Anna L. Staudachernak és Szijártó M. Istvánnak a tanulmány megírásában vagy pedig a kutatásban nyújtott segítségéért. A tanulmány egy másik verziója megjelent „*Moses Lackenbacher & Compagnie*”: *Business and Kinship in the Early 19th-Century Habsburg Monarchy* címmel.

A vagyongazdálkodási szerződés elsősorban a cégátalakulás módjáról szól, azonban számos olyan elemet tartalmaz, amelyek a rokoni és családi kapcsolatokra vonatkoznak. A tanulmányban ebből kiindulva a cégvezetés és a rokonság közötti kapcsolatot és egymásra tett hatásukat vizsgálom. A strukturalista értelmezés helyett a rokonság és család fogalmának egy komplexebb meghatározását alkalmazom. A kultúrtörténeti megközelítés hatására ugyanis a rokonság- és családtörténeti kutatások a rokonságot és a családot (mint szociális konstrukciót) egyre inkább összetett hálózatként értelmezik. Míg a strukturalista megközelítés a családot a konzangvinikus és affiniális rokonságra korlátozta, a konstruktivista értelmezés szerint a rokonság és a család komplex hálózat, amelyet az egyének közötti interakciók hoznak létre és alakítanak át. A rokonság, a család és az azt alkotó egyének közötti kapcsolatok, valamint a szerepek és jelentései tehát nem egy merev és mozdulatlan, hanem rugalmas, az adott körülményekhez alkalmazkodó és változó konstrukcióként értelmezhetők.²

A családi vállalkozásokat érintő kutatások fókuszja az utóbbi évtizedekben egyre inkább a rokoni és családi kapcsolatokra összpontosult, amelyek rámutattak ezeknek a kötődéseknek a jelentőségére, különösen a vállalkozások alapítása és működtetése szempontjából.³ Magyarországgal kapcsolatban a kutatás főként a 19. században kereskedelmi központként funkcionáló Pesten létrejött és működő vállalkozásokra irányult.⁴ A rokonság és a családi vál-

1 „Da meine kränkliche[n] Umstände, und körperliche Schwäche mir nicht beygeben, meine Geschäfte mehr fortzuführen, so habe ich mich entschlossen, meine Handlung zu Wien an meine zwey obigen Söhne Heinrich & Bernard zu übertragen (jedoch mit der Bedingung, daß die Firma Moyses Lackenbacher et C[ompagnie] immerwährend beybehalten werden muß) und zwar so, daß sie von nun an, alle Unternehmungen, und was immer Nahme hat, Geschäfte, auf ihre eigene Rechnung und Gefahr zu machen haben, und sowohl der Nutzen, als auch der Schaden, der sich etwann zeigen dürfte, nur ihnen allein zufällt, und trifft.” Vagyongazdálkodási szerződés Moses, Heinrich és Bernhard Lackenbacher között, Sopron, 1812. július 1. Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, Zalaegerszeg (= MNL ZML), IV.14.e. no. 417–418., Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (= MNL OL), O 23, II. 41. no. 261.

2 Ehhez lásd *Kinship in Europe: Approaches to Long-Term Developments (1300–1900)*. Ed. by David Warren Sabean – Simon Teuscher – Jon Mathieu. New York, 2010.; *Transregional and Transnational Families in Europe and Beyond: Experiences since the Middle Ages*. Ed. by Christopher H. Johnson – David Warren Sabean – Simon Teuscher – Francesca Trivellato. New York, 2011.; *Sibling Relations and the Transformations of European Kinship, 1300–1900*. Ed. by Christopher H. Johnson – David Warren Sabean. New York, 2013.; *Stepfamilies in Europe, 1400–1800*. Ed. by Lyndan Warner. London – New York, 2018.

3 Andrea Colli: *The History of Family Business, 1850–2000*. Cambridge, 2003.; Cornelia Aust: *The Jewish Economic Elite: Making Modern Europe*. Bloomington, IN, 2018.

4 Bácskai Vera: *A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten*. Bp., 1989.; Kövér György: *Liedemann und Wahrmann: Strategien von Kaufmann-Bankiersfamilien im 19. Jahrhundert*. In: *Eliten und Aussenseiter in Österreich und Ungarn*. Hrsg. von Waltraud Heindl – György Litván – Stefan Malfér – Éva Somogyi. Wien–Köln–Weimar, 2001. 79–99.; Kövér György: *A felhalmozás éve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok*. Bp., 2002.; Klement Judit: *Apák és fiúk gazdasági stratégiái. Egy magyar család a 19. és 20. században*. *Aetas* 20 (2005) 1–2. sz. 69–92.; Halmos Károly: *Családi kapitalizmus*. Bp., 2008.; Kövér György: *A Pesti city örök-*

lalkozás kapcsolatával foglalkozó szövegekről Naveed Akther készített áttekintést egy 2015-ben megjelent tanulmányában.⁵ A főbb problémakörök a tanulmány szerint a nemzedékek folytonossága, az utódlás, az öröklés és az erőforrások biztosítása. Ezenkívül Akther kiemelte, hogy a rokonság humán, társadalmi és pénzügyi tőkéje (mint erőforrás) elősegít(het)i a családi vállalkozás létrehozását, fejlődését és a versenyelőny megszerzését. Megállapításai nyilvánvalóan nem csupán a vizsgált korra érvényesek. Mindezekon kívül kiemelendő, hogy nemcsak a rokoni kapcsolatok vállalkozásokra gyakorolt hatása (volt) meghatározó, hanem fordítva is, a vállalkozások működtetésének rokoni kapcsolatokra tett hatása is jelentős (volt). A rokonságon belüli bizalom ugyanis jelentős szerepet játszott az üzleti kapcsolatok kialakításában és fejlesztésében. Egy új vállalkozás létrehozásakor vagy a már meglévő fejlesztésekor a vállalkozók (és előfutáraik) általában a rokoni, családi vagy egyéb személyes kapcsolataikhoz fordultak. A vállalkozások irányítása személyes jelenlétet igényelt, még akkor is, ha a cég különböző részei eltérő helyszíneken működtek. Ebben az esetben a vállalkozók elsődlegesen olyan egyéneket vontak be a vállalkozás(ok)ba a rokonságból vagy a családból, akikben megbíztak, és akik rendelkeztek a szükséges üzleti ismeretekkel. Ez a praxis a rokonságban és a családban számos esetben térbeli mobilitást eredményezett. Ebben az összefüggésben az üzleti tevékenység okozta térbeli mobilitás és a vele járó különböző szocio- és transzkulturális hatások befolyásolták a rokoni és családi kapcsolatokat, ami egy zsidó rokonságon és családon belül akár vallásváltoztatást is eredményez(het)ett a 19. század eleji Habsburg Monarchiában. Ebben a tanulmányban azt vizsgálom tehát, hogy egy család miként alapított céget a 19. század elején, az apa hogyan érvényesítette akaratát, és ezzel összefüggésben hogyan befolyásolta a családi vállalkozás irányítása a rokoni és családi kapcsolatokat.

A vizsgálat a Moses Lackenbacher & Compagnie nevű vállalkozással kapcsolatos iratokon alapul. A cég szolgálatában olyan egyének (*Dienstleute*) is álltak, akik a számviteli (*Handlungsbuch*) és levelezőkönyvet (*Briefbuch*) vezették, amelyek az üzletmenetről és a hivatalos levelezésről tartalmaztak információkat.⁶ Ezek az iratok azonban később eltűntek, így hiányuk miatt az üzleti levelezés nem kutatható. (Ezzel szemben bizonyos cégek üzleti levelezése elemzésre alkalmas állapotban maradt fenn. Ez tette lehetővé Francesca

sége. *Banktörténeti tanulmányok*. Bp., 2012.; Klement Judit: *Hazai vállalkozók a hőskorban. A budapesti gőzmalomipar vállalkozói a 19. század második felében*. Bp., 2012.

5 Naveed Akther: Kinship and the Family Business. In: *Theoretical Perspectives on Family Businesses*. Ed. by Mattias Nordqvist – Leif Melin – Matthias Waldkirch – Gershon Kumeto. Cheltenham, 2015. 175–190., itt: 184–185.

6 Társasági szerződés Moses, Israel, Heinrich Lackenbacher és Moses Löwenstein között, Nagyzkanizsa, 1810. július 15. Wiener Stadt- und Landesarchiv, Wien (= WStLA), 2.3.2. A3. 3. Firmenakten, 1. Reihe, L 73., L 115. A 19. századi magyarországi üzleti levelezéssel kapcsolatban lásd Klement Judit: Levelező vállalkozások. A levél mint műfaj a vállalkozások hétköznapjaiban a 19. század második felében és a 20. század elején. *Történelmi Szemle* 55 (2013) 4. sz. 639–655.

Bregoli és Francesca Trivellato számára a rokonság és vállalkozás kapcsolatait feltáró elemzéseket. Bregoli a 18. században alapított *Salomone Enriches & Joseph Franchetti*, Trivellato pedig az *Ergas & Silvera* cég levelezését vizsgálta.⁷ Mivel a rokonság személyes levelezése sem maradt fenn, a rokoni és családi kapcsolatok főként azokon a német nyelvű hivatalos iratokon keresztül vizsgálhatók, amelyeket a rokonság tagjai a különböző perekhez csatoltak, vagy pedig különféle hivatalokhoz küldött kérelmek mellékleteként kerültek különböző levéltárakba.⁸ A hivatalos iratok ezért elengedhetetlenek a rokoni viszonyok és az üzletvezetés közötti kapcsolatok, valamint a zsidó kereskedők helyzetének megértéséhez, amikor a császári-királyi hadsereg ellátása miatt fellendült piaci kereslet átmenetileg exportvezérelt növekedést eredményezett a nyugat-magyarországi régió gazdaságában.

A családi vállalkozás alapítása

1810 júliusában Moses Lackenbacher és – feltehetőleg első házasságából származó – két fia, Israel (?–1815) és Heinrich, illetve Moses Löwenstein (c. 1763–1824) szerződést írt alá a Moses Lackenbacher & Compagnie nevű vállalkozás alapításáról, amelynek telephelye (*Haupthandlung*) Nagykanizsán volt.⁹ Moses Lackenbacher és elsőszülött fia, Israel, valamint Moses Löwenstein nem csupán vagyonos kereskedők, hanem a Nagykanizsán létrejött zsidó közösség vezetői is voltak,¹⁰ amely Nyugat-Magyarország egyik legnépesebb közössége volt a 19. században. A város pedig transzregionális kereskedelmi útvonalak kereszteződésében a régió egyik piacközpontjává vált a 19. században.¹¹

7 Francesca Trivellato: *The Familiarity of Strangers: The Sephardic Diaspora, Livorno, and Cross-Cultural Trade in the Early Modern Period*. New Haven – London, 2009.; Francesca Bregoli: „Your Father’s Interests”: The Business of Kinship in a Trans-Mediterranean Jewish Merchant Family, 1776–1790. *Jewish Quarterly Review* 108 (2018) 2. sz. 194–224.

8 A gazdasági és jogi iratok élelméltörténeti megközelítéséhez lásd Merridee L. Bailey: Economic records, ill. Joanne McEwan: Judicial sources. In: *Early Modern Emotions. An Introduction*. Ed. by Susan Broomhall. London – New York, 2017. (Early Modern Themes) 108–111 és 112–114.

9 Társasági szerződés, Nagykanizsa, 1810. július 15. WStLA 2.3.2. A3. 3. Firmenakten, 1. Reihe, L 73., L 115. Vö. Bernhard Wachstein: Die Wiener Juden in Handel und Industrie nach den Protokollen des Niederösterreich. Merkantil- u. Wechselgerichtes. In: Arthur Goldmann – Bernhard Wachstein – Israel Taglicht – Max Grunwald: *Nachträge zu den zehn bisher erschienenen Bänden der Quellen und Forschungen zur Geschichte der Juden in Österreich*. Wien, 1936. (Quellen und Forschungen zur Geschichte der Juden in Österreich XI.) 265–360., itt: 325–326.

10 Vö. [Groszmann Zsigmond]: Nagykanizsa. In: *Zsidó lexikon*. Szerk. Ujvári Péter. Bp., 1929. 629.; Péter Hanák: Jews and the Modernization of Commerce in Hungary, 1760–1848. In: *Jews in the Hungarian Economy, 1760–1945. Studies Dedicated to Moshe Carmilly-Weinberger on his Eightieth Birthday*. Ed. by Michael K. Silber. Jerusalem, 1992. 23–39., itt: 37.

11 Kaposi Zoltán: A tradicionalizmustól a modern gazdaságig. Kanizsai kereskedők és vállalkozósaik a feudalizmus utolsó korszakában, 1690–1848. *Korall* (2003) 11–12. sz. 135–162., itt: 135–136.

A társasági szerződést (*Sozietätskonkrakt*) nem csupán a vállalkozás tulajdonosai, hanem két tanú, Joseph Horniker ügyvéd és Jacob Lichtenthal, a cég egyik alkalmazottja is aláírta. A cégtulajdonosok összesen 1 000 000 forint (*Gulden*) bankcédulát (*Banco-Zettel*, B.Z.) kölcsönöztek a vállalkozásnak, vagyis a cég jegyzett tőkéje nem haladta meg a 250 000 konvenció forintot (*Conventions-Münze*, C. M.) az 1810. júliusi árfolyamon.¹² Moses Lackenbacher 600 000, fiai, Israel 150 000, Heinrich 50 000, Moses Löwenstein pedig 200 000 forintot fektetett a vállalkozásba. A cég hatékonyabb működése érdekében – a Nagykanizsán működő telephelyen kívül – egy fióktelepet (*Filialhandlung*) is létrehozta Bécsben, a Habsburg Monarchia kereskedelmi központjában, ahol üzleti tevékenységük nagy részét addig is bonyolították, illetve ahol a különböző hivatalok működtek. A személyes üzleti jelenlét a kapcsolatok fejlesztését (is) szolgálta, főként a Bécsben rezideáló, de magyarországi birtokokkal rendelkező főnemesekkel, akiknek a termékeit a cég fel akarta vásárolni. A hadviselés okozta megnövekedett piaci kereslet eredményeképpen ugyanis a hadseregellátás rendkívül profitábilis üzleti tevékenység volt. A fióktelep létrehozásához szükséges engedéllyel Moses Lackenbacher cégvezető (*Chef*) már a társasági szerződés megkötésekor rendelkezett, amelyet az Alsó-ausztriai Tartományi Kormányzóság (*Niederösterreichische Landesregierung*) és a Kereskedelmi és Váltótörvényszék (*Merkantil- und Wechselgericht*) adott ki.

A fióktelep vezetésével Heinrich Lackenbachert bízták meg, mindazonáltal a vállalkozás tulajdonosai egyenlő részben voltak felelősek a nagykanizsai telephely és a bécsi fióktelep működéséért.¹³ A fióktelep irányítása miatt Heinrich feleségével, Anna Lackenbacherral (sz. Arnstein; c. 1788–1837) és elsőszülött fiukkal, Gustavval (1809–1878) Nagykanizsáról Bécsbe költözött. Apja, Moses Lackenbacher – akinek második felesége, Catharina (sz. Hirsch)

12 Az ezüst értékű pénzeket (*Conventions-Münzen*) 1753 és 1857 között az ún. konvenció pénz láb szerint állították elő, ami azt jelentette, hogy 1 kölni márka (*Kölner* vagy *Kölnischer Mark* = 233,86 gramm) ezüsből 20 forint értékű pénzt vertek. Erre a konvenció forintra alapozott pénzrendszerben bocsátottak ki 1762-től papírpénzt (*Banco-Zettel*) a Habsburg Monarchiában. A 18. század végétől tartó hadviselés jelentősen megnövelte a hadsereg ellátásához szükséges termékek keresletét, ezzel párhuzamosan azonban az állami nemesfémtartalék folyamatosan csökkent. Az állam réz váltóérmék veretésével és fedezetlen papírpénz-kibocsátással (ami ún. fiat pénzként is értelmezhető) próbálta meg fedezni a megnövekedett pénzkeresletet, ami nagymértékű inflációhoz vezetett. 1810 júliusában 1 konvenció forint (*Gulden* C. M.) 4,05 forint bankcédulát (*Gulden* B. Z.) ért. Kövér György: *Az Osztrák Nemzeti Bank működése és az Osztrák-Magyar Bank alapításának előzményei, 1851–1878*. In: Soós László – Kövér György – Pogány Ágnes – Péteri György – Pécsi Vera: *A Magyar Nemzeti Bank története. I. Az Osztrák Nemzeti Banktól a Magyar Nemzeti Bankig, 1816–1924*. Bp., 1993. 155–257., itt: 163–167.; Felix Czeike: *Bancozettel és Conventions-Münze*. In: Felix Czeike: *Historisches Lexikon Wien*. 1. Band. Wien, 1992. 243–244 és 591–592.; Markus A. Denzel: *Handbook of World Exchange Rates, 1590–1914*. London – New York, 2016. 255–256. A tanulmányban szereplő papírpénzek árfolyamához lásd Danyi Pál: *A napóleoni háborúk inflációja, 1799–1818*. <https://artortenet.hu/a-napoleoni-haboruk-inflacioja-1799-1818/> (a letöltés ideje: 2021. február 16.).

13 Társasági szerződés, Nagykanizsa, 1810. július 15. WStLA 2.3.2. A3. 3. Firmenakten, 1. Reihe, L 73., L 115.

már valószínűleg meghalt – és második házasságából származó két gyereke, Theresia (1795–1866) és Jacob (1797–1848) ekkor már szintén Bécsben élt. A vállalkozás másik két társtulajdonosa, Moses Löwenstein és Israel Lackenbacher pedig családjukkal együtt Nagykanizsán éltek, így feltehetőleg ők irányították a telephelyet.

A családi vállalkozás vezetésének átalakítása

1811 szeptemberében Moses Löwenstein kilépett a vállalkozásból.¹⁴ Döntését nem indokolta meg, ugyanakkor feltehetőleg köze volt ahhoz az 1811. februári rendelethez, amelynek értelmében a forgalomban lévő papírpénzt névértékének egyötödére értékelték le a Habsburg Monarchiában. Moses Löwenstein döntésével tehát a cég jegyzett tőkéje csökkent, Israel Lackenbacher pedig valószínűleg egyedül irányította tovább a telephelyet Nagykanizsán.

Moses Löwenstein kilépését követően az 1812 júliusában megkötött vagyongazdálkodási szerződés értelmében a családi vállalkozást átszervezték.¹⁵ A szerződés szerint Moses Lackenbacher a fióktelep vezetését a Bécsben és Sopronban működő elszámoló irodákkal és raktárakkal együtt átadta két fiának, Heinrichnek és Bernhardnak. Ennek eredményeképpen a bécsi fióktelepet leválasztották – a szerződés megkötéséig hierarchikus – cégszervezetről, és Moses Lackenbacher & Compagnie cégneven önálló telephellyel rendelkező vállalkozássá alakították át. A cég 1810-es alapítása óta a telephely és a fióktelep önálló számvittel rendelkezett, ami lehetővé tette, hogy a kettőt szétválasszák, és külön-külön vezessék, ezáltal pedig a pénzügyi kockázatokat csökkentésük.¹⁶ Ehhez azonban Bernhard Lackenbachernak és családjának is Bécsbe kellett költöznie, addig ugyanis feleségével, Anna Lackenbacherral (sz. Bauer; c. 1793–1873), Salomon (c. 1755–1824) és Cäcilie Bauer (sz. Heller; ?–1817) lányával, valamint feltehetően két gyerekükkel Pesten éltek.¹⁷

A szerződés értelmében Moses Lackenbacher nem tulajdonjogot, csupán egyfajta vagyongazdálkodási jogot adott át fiainak, s habár Bécsből visszaköltözött Nagykanizsára, elsőszülött fiához, Israelhez, és annak családjához, ellenőrzése alatt tartotta az üzletmenetet. A fióktelep értékét 870 000 váltóforintra (*Wiener Währung*, W. W.) becsülte, ami az 1812. júliusi árfolyamon hozzávetőle-

14 Moses Löwenstein nyilatkozata, Nagykanizsa, 1811. szeptember 28. WStLA 2.3.2. A3. 3. Firmenakten, 1. Reihe, L 115.

15 Vagyongazdálkodási szerződés, Sopron, 1812. július 1. MNL ZML IV.14.e. no. 417–418.; MNL OL O 23, II. 41. no. 261.

16 Halmos Károly: Vállalkozó csoportok a századfordulón Magyarországon. *Szociológia* (1987) 3. sz. 433–440.

17 Georg Gaugusch: *Wer einmal war. Das jüdische Grossbürgertum Wiens, 1800–1938*. 2. Band: L–R. Wien, 2016. 1657.; Bácskai: *A vállalkozó előfutárai*, 35.

sen 395 000 konvenció forintnak felelt meg.¹⁸ Ez az értékbecslés azonban nem hivatalos, nem tartalmaz leltárat vagy mérleget, így a követelések és kötelezettségek értéke nem állapítható meg. Heinrich és Bernhard Lackenbacher elszámolási kötelezettséget vállalt az állammal szemben, sőt apjuk Bécs külvárosában, Wiedenben lévő házának, kertjének és kétlovas hintójának fenntartási költségeit is fedezniük kellett. Apjukat rendszeresen tájékoztatni voltak kötelesek az üzletmenetről, és amikor Bécsben tartózkodott, a 10 000 forint feletti tranzakciókat engedélyeztetniük kellett vele. A vállalkozás esetleges veszteségeiért teljes mértékben a fiúk feleltek, mindemellett károkozás esetén, ha apjuk úgy ítélte meg, el is távolíthatta őket a vállalkozás vezetéséből.¹⁹

Moses Lackenbachernek első feleségétől, Deborától (?–1791) feltehetőleg öt gyereke (Israel, Gottfried [c. 1782–?], Heinrich, Catharina és Bernhard) származott, második feleségétől, Catharina Hirschtől pedig két gyereke (Theresia és Jacob) született.²⁰ A szerződés értelmében azonban úgy döntött, hogy egy bizonyos pénzösszeget – hasonlóan egy végrendelethez – kioszt első házasságából származó gyerekei között a 870 000 forintra becsült cégvagyonból: Israelnek 120 000, Gottfriednak 82 442,26, Heinrichnek és Bernhardnak fejenként 120 000, és végül Catharina Hirschlernak 13 732,38 forintot. A szerződés nem határozta meg a kifizetések módját vagy időpontját, és az is csupán feltételezhető, miért nem szerepel a szerződésben az apa – második házasságából származó – két felnőtt gyereke, Theresia Kohn és Jacob Lackenbacher, illetve hogyan keletkezett a Gottfriednak és Catharinának járó töredékösszeg.²¹

Gottfried Lackenbacher 1799-ben összeházasodott Theresia Zapperttel (sz. c. 1781), egy vagyonos bécsi kereskedő, Israel Wolf (c. 1757–1811) és Theresia Zappert (sz. Mandlin) egyik gyerekével.²² A házasságkötés után egy

18 A leértékelt papírpénzeket (*Banco-Zetteln*) 1811-től az ún. beváltási jegyekre (*Einlösungsscheine*), 1813-tól pedig az ún. előlegezési jegyekre (*Antizipationsscheine*) cserélték, amelyek szintén fiat pénzként értelmezhetők. Ezek a papírpénzek Wiener Währung néven 1857-ig forgalomban maradtak. Az Osztrák Nemzeti Bank (*privilegierte Oesterreichische National-Zettelbank*) megalapításával ezeket a papírpénzeket már a bank által kibocsátott bankjegyekre váltották be, amelyeket továbbra is a konvenciósi pénzrendszer alapján bocsátottak ki. A „Wiener Währung” és a „Conventions-Münze” pénzrendszer – hivatalosan meghatározott átváltási árfolyammal – egymással párhuzamosan létezett 1820 és 1857 között. 1 konvenciósi forint (Gulden C. M.) 2,21 váltóforintot (Gulden W. W.) ért 1812 júliusában. Vö. Kövér: *Az Osztrák Nemzeti Bank, 163–167.*; Felix Czeike: *Antizipationsschein, Einlösungsschein és Wiener Währung*. In: uő: *Historisches Lexikon Wien*. 1. Band. Wien, 1992. 122., 2. Band. Wien, 1993. 144. és 5. Band. Wien, 1997. 646.; Denzel: *Handbook of World Exchange Rates*, 255–257. Az 1811-ben kiadott devizációs rendelet utáni pénzösszegek bécsi értékű váltóforintban (*Gulden Wiener Währung*) szerepelnek a tanulmányban.

19 Vagyonkezelési szerződés, Sopron, 1812. július 1. MNL ZML IV.14.e. no. 417–418.; MNL OL O 23, II. 41. no. 261.

20 Gaugusch: *Wer einmal war*, 1653.

21 Vagyonkezelési szerződés, Sopron, 1812. július 1. MNL ZML IV.14.e. no. 417–418.; MNL OL O 23, II. 41. no. 261.

22 [Numero] 523.: *Eheschließungen in Wien, 1785–1846*. In: *Urkunden und Akten zur Geschichte der Juden in Wien. Erste Abteilung, allgemeiner Teil, 1526–1847 (1849)*. 2. Band. Hrsg. von Alfred

ideig Bécsben éltek, később azonban Nagykanizsára települtek, ahol négy gyerekük született.²³ Ezt követően Gottfried és családja Pestre költözött, ahol önálló üzleti tevékenységbe kezdett. Ehhez feltehetőleg apjától kapott kezdőtőkét, ezért kellett testvéreinek, Heinrichnek és Bernhardnak csupán 82 442,26 forintot kifizetni neki. Testvérük, Catharina pedig Jacob Hirschlerrel kötött házasságakor valószínűleg megkapta apjuktól hozományát, ezért testvéreinek csupán a maradék 13 732,38 forintot kellett kiegyenlíteniük. Catharinához hasonlóan Theresia is feltételezhetően hozományként kapta meg a neki járó pénzüsszeget. Theresia ugyanis 1811-ben összeházasodott Rudolph Kohnnal (c. 1790–1832), Kaspar Kohn és Elisabeth Bauer egyik gyerekével, akivel Bécsben éltek, és aki a Kaspar Kohn & Söhne nevű családi vállalkozás üzlettársa volt.²⁴ Theresia testvére, Jacob pedig valószínűsíthetően a későbbiekben kapta meg a neki járó örökrészt, amelyet már az apjuk által hagyott végrendelet biztosított neki. Ez azonban feltehetőleg nem maradt fenn. Mindenesetre Jacob a későbbiekben megházasodott,²⁵ és testvéreivel, Heinrichhel és Bernharddal együtt részt vett a családi vállalkozás vezetésében.²⁶

A szerződés szerint Moses Lackenbacher a cég jegyzett tőkéjébe adott részt már nem befektetésként értelmezte, sokkal inkább kölcsönként. A gyerekeinek szóló kifizetések után maradt cégvagyon (413 825,36 forintot) három évig kamatmentesen a cégen belül tartotta, cserébe azonban Heinrich és Bernhard Lackenbacher köteles volt heti 300 forintot (évi 15 600 forintot) fizetni apjuk wiedeni házának, kertjének és hintójának fenntartási költségeire. Ezenkívül a három év letelével az apa fenntartotta a félévenkénti tőke kivonás vagy pedig tőkerésze cégben tartásának lehetőségét. Ez utóbbit azonban már évi 5%-os kamatfizetés feltételével, ami évente 20 691,27 forintot jelentett.

A családfő halála és a vállalkozás újabb átalakítása

1812 októberében, a vagyonkezelési szerződés megkötését követően, a legidősebb fiú, Israel Lackenbacher is kilépett a vállalkozásból, ami a jegyzett tőke további csökkenését okozta.²⁷ Miután Moses Lackenbacher hazaköltözött Bécsből, együtt vezették tovább a telephelyet Nagykanizsán, valamint egy házban laktak Israellel, feleségével, Rosalia Lackenbacherral (sz. Wolf; ?–1860)

Francis Pribram. Wien–Leipzig, 1918. 531–544., itt: 533.; Israel Taglicht: Nachlässe der Wiener Juden: 1786–1848. In: Goldmann et al.: *Nachträge*, 125–264., itt: 218.

23 Gaugusch: *Wer einmal war*, 1654.

24 [Numero] 523.: *Eheschließungen*, 534–535.

25 Gaugusch: *Wer einmal war*, 1661.

26 Heinrich és Bernhard Lackenbacher kérelme a Kereskedelmi és Váltótörvényszékhez (*Merkantil- und Wechselgericht*), Wien, 1828. október 1. WStLA 2.3.2. A3. 3. Firmenakten, 1. Reihe, L 115.; Wachstein: *Die Wiener Juden*, 325–326.

27 Israel Lackenbacher nyilatkozata, Nagykanizsa, 1811. október 9. WStLA 2.3.2. A3. 3. Firmenakten, 1. Reihe, L 115.

és gyerekekkel, Josephfel együtt. Ezt a házat még 1810-ben Moses elsőszülött fiának, Israelnek hagyta, majd – a hazaköltözését követő második évben – Moses itt is halt meg 1814 márciusában. Az 1812-ben megkötött vagyonekezelési szerződésből kikövetkeztethető, hogy Moses Lackenbacher hagyott hátra végrendeletet,²⁸ amely azonban valószínűleg nem maradt fenn. Mindazonáltal feltételezhető, hogy az apa halálát követően a Bécsben működő telephelyet Heinrich és Bernhard örökölte, a Nagykanizsán lévő pedig testvérük, Israel.

Fél évvel Moses Lackenbacher halála után, 1814 augusztusában, Heinrich és Bernhard megvásárolta azt a vagyonrészt (feltehetően benne a Nagykanizsán működő telephellyel), amelyet Israel az apjától örökölt.²⁹ A tranzakció egyik része egy 35 000 forint értékű követelés volt, amely egy Heinrich és Bernhard által Batthyány Antal József grófnak (1762–1828) adott kölcsönre vonatkozott, s amelyet azonban – a szerződés értelmében – a grófnak névértéken és egy összegben kellett visszafizetnie Israelnek. Neki viszont ki kellett fizetnie az apjuk által a zsinagógára hagyott 5000 forintot, valamint át kellett vállalnia apjuk belföldi adósságainak kiegyenlítését. Heinrich és Bernhard pedig apjuk külföldi adósságainak kifizetésére kötelezte magát. A szerződés azonban nem tartalmazza a kötelezettségek értékét, ám azt kikötötte, hogyha a belföldi adósságok értéke meghaladja a 15 000 forintot (beleszámítva a zsinagógának fizetendő 5000 forintot), akkor a 15 000 forint feletti pénzüsszeget a testvérek, Heinrich, Bernhard és Israel egyenlő mértékben kötelesek kiegyenlíteni. Ezenkívül a szerződés értelmében Israel megkapta az 1812-ben neki rendelt 120 000 forintot, tehát feltételezhető, hogy apjuk életében a többi gyerekeknek rendelt kifizetés is megtörtént. Mindazonáltal Israel valószínűleg nem tudta teljesíteni a szerződésben foglalt kötelezettségeket, mivel egy évvel később, 1815 júliusában meghalt Nagykanizsán.³⁰

Vallásváltás és egy új típusú rokoni kapcsolat

Az üzleti tevékenység okozta térbeli mobilitás és a vele összefüggő különböző szocio- és transzkulturális hatások következtében Moses Lackenbacher halála után – Israel és Catharina kivételével – gyerekei és családjaik Pesten vagy Bécsben vallást váltottak.³¹ A római katolikus vallás felvételéhez felnőttek

28 Vagyonekezelési szerződés, Sopron, 1812. július 1. MNL ZML IV.14.e. no. 417–418.; MNL OL O 23, II. 41. no. 261.

29 Heinrich, Bernhard és Israel Lackenbacher közötti vagyónátadási szerződés, Nagykanizsa, 1814. augusztus 29. MNL ZML IV.14.e. no. 417–418.; MNL OL O 23, II. 41. no. 261.

30 Gaugusch: *Wer einmal war*, 1661.

31 A vallásváltással kapcsolatban lásd Konrád Miklós: *Zsidóságon innen és túl. Zsidók vallásváltása Magyarországon a reformkortól az első világháborúig*. Bp., 2014.; Anna L. Staudacher: *Jüdische Konvertiten in Wien, 1782–1868*. 1–2. Teil. Frankfurt am Main, 2002.

számára különböző világi és egyházi hivatalok előzetes engedélyére volt szükség, gyerekek számára pedig a szülői hozzájárulás is feltétel volt.³²

Moses Lackenbacher halálát követően, 1815 októberében Gottfried és Theresia Lackenbacher két kiskorú fiát Koválik János (c. 1770–1821) tribunici választott püspök és esztergomi érseki helynök (*vicarius generalis*) keresztelte meg Pesten. A két fiú, majd néhány hónappal később Gottfried keresztapja is Végh István (1763–1834) helytartótanácsos lett.³³ 1816 júniusában szintén Koválik János keresztelte meg Gottfried és Theresia két kiskorú lányát, akiknek keresztszülőségét Franz Steinbach, Pest város tanácsosa és felesége, Anna (sz. Schorndorfer) vállalta. Több mint egy évvel később, 1817 novemberében, Glycerius Aigl (1761–1830) piarista szerzetes, a pesti Piarista Gimnázium igazgatója megkeresztelte Gottfried feleségét, akinek keresztanyja Huszák Erzsébet (sz. Stotz; ?–1845), Huszák Ferenc Jakab aranyműves felesége volt.³⁴

1816 szeptemberében, Gottfried testvérét, Heinrich Lackenbachert feleségével és három kiskorú gyerekével együtt Franz Mayer győri kanonok – a helyi plébános közreműködésével – keresztelte meg Bécsben. Heinrich keresztapja Philipp Viktor La Roze (?–1821), a bécsi Rendőrőfőigazgatóság (*Polizei-Oberdirektion*) fennhatósága alá tartozó és a zsidó népesség ügyeivel foglalkozó hivatal (*Judenamt*) kormánytanácsosa (*Regierungsrat*) volt. Heinrich feleségének és egyik lányuknak a keresztanyja La Roze testvére, Theresia Braulik (?–1848) lehetett, Heinrich és Anna másik gyerekének keresztapja pedig Theresia Braulik férje, Carl Alois Braulik (c. 1778–1832), a Legfelső Cenzúraügyi és Rendőri Hatóság (*Oberste Zensur- und Polizeihofstelle*) udvari tanácsosa (*Hofrat*) lett.³⁵ A keresztszülők között akadt olyan is, aki már korábban vallást váltott: Heinrich és Anna egyik fiának keresztapja, Franz Rouland (c. 1766–?) vagyonos bécsi kereskedő 1794-ben keresztelkedett meg. Heinrich és Anna legfiatalabb gyerekét már újszülöttként keresztelte meg Franz Mayer győri kanonok Bécsben, keresztanyja pedig nagynénje,

32 A vallásváltás ügymenetéhez lásd: Staudacher: *Jüdische Konvertiten*, 1. Teil, 57–156.

33 Végh István helytartótanácsosi tevékenységéhez lásd Ember Győző: *A M. Kir. Helytartótanács ügyintézésének története, 1724–1848*. Bp., 1940. 201, 203, 205.; Nagy István: Departamentum, referáda, büro a Helytartótanács ügyintézésében, 1783–1848. *Levéltári Közlemények* 46 (1975) 1. sz. 139.

34 Mislovics Erzsébet: A magyarországi zsidóság áttérési gyakorlata Buda, Óbuda, Pest településeken és Bécsben 1746 és 1850 között. *Aetas* 20 (2015) 1. sz. 31–58., itt: 42. Elisabeth(a) (Erzsébet) Huszákhoz lásd: Tóth Árpád: A társadalmi szerveződés rendi és polgári normái. A Pesti Jótékony Nőegylet fennállásának első korszaka (1817–1848). *Fons* 5 (1998) 4. sz. 411–479., itt: 457.; Tóth Árpád: *Önszerveződő polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban*. Bp., 2005. 240.

35 Carl (Karl) Alois Brauli(c)kkal és Philipp Viktor (Victor) La Rozéval (Laroze) kapcsolatban lásd: Friedrich Freiherr von Haan: *Genealogische Auszüge aus den Sperr-Relationen des n.-ö. und k. k. n.-ö. Landrechtes 1762–1859*. (Fortsetzung.). *Jahrbuch der k. k. heraldischen Gesellschaft „Adler“*. *Neue Folge* 17 (1907) 1–130., itt: 32.; Friedrich Wilhelm Schembor: *Franzosen in Wien. Einwanderer und Besatzer. Französische Revolution und napoleonische Besatzung in den österreichischen Polizeiakten*. Bochum, 2012. 125.

Rosalia Löwenthal (sz. Arnstein; c. 1781–?) lett, aki férjével, Jacob Löwenthal (c. 1771–1864) bécsi kereskedő-bankárral együtt már korábban megkeresztelkedett Bécsben.³⁶

Több mint egy évvel később, 1817 decemberében, Bernhard és felesége, Anna Lackenbacher hat kiskorú gyermekét keresztelte meg Franz Mayer győri kanonok Bécsben. Az akkor még egyetlen lány keresztanyja Theresia Rüstel (sz. Greufter) és nagynénje, Anna Lackenbacher lett. Bernhard és Anna fiainak keresztapja Theresia férje, Johann Rüstel, a Katonai Fellebbviteli Törvényszék (*Militär-Appellationsgericht*) tanácsosa (*Appellationsrat*), illetve Adam von Manstefeld, az Alsó-ausztriai Tartományi Kormányzóság titkára (*Niederösterreichischer Regierungsssekretär*), míg többi fiának pedig nagybátyja, Heinrich Lackenbacher lett. Majdnem fél évvel később, 1818 májusában, Bernhard és felesége is vallást váltott Bécsben. Bernhard keresztapja, akárcsak testvérének, Philipp Viktor La Roze, feleségének keresztanyja pedig Theresia Rüstel volt. Bernhard és Anna 1818 után született gyerekeit már újszülöttként keresztelték meg Bécsben.³⁷

Néhány évvel később a Moses Lackenbacher második házasságából származó két gyerek, Theresia Kohn és Jacob Lackenbacher is vallást váltott Bécsben. 1823 decemberében Jacobot Joseph Adler plébános keresztelte meg ugyancsak Bécsben, keresztapja pedig Ignaz Mayer (1784–1849) vagyonos bécsi kereskedő lehetett. Theresia és férje, Rudolph Kohn 1827 januárjában keresztelkedett meg – szintén Joseph Adler közreműködésével Bécsben. Theresia keresztanyja sógornője, Susanna Kaan von Albest (sz. Kohn; c. 1783–1857) lett, aki Samuel Kaan von Albest (c. 1779–1844) tehetős kereskedővel házasodott össze. Rudolph Kohn és Samuel Kaan von Albest keresztapaságát sógoruk, Heinrich Lackenbacher vállalta. Samuel Kaan 1824 decemberében, gyerekei néhány hét múlva, 1825 januárjában, míg felesége, Susanna, csak hónappal később, 1825 májusában keresztelkedett meg.³⁸

A rokonság vallásváltásait áttekintve megállapítható, hogy az apa, Moses Lackenbacher 1814-es halála után mindkét házasságából származó gyerekei – kivéve Israel Lackenbachert és Catharina Hirschlert – felnőttként megkeresztelkedtek, és ezt megelőzőleg Bécsbe vagy Pestre költöztek házasságkötés vagy üzleti tevékenység céljából. Csupán Israel és Catharina nem költözött el Nagykanizsáról, és maradt zsidó vallású. Az egyes családokban a vallásváltások a családtagok között nem szimultán történtek, így előfordult, hogy a gyerekek már római katolikusok voltak, a szülők még zsidók, vagy a férj már megkeresztelkedett, a feleség még nem, vagy éppen az egyik testvér katolikus volt, a másik (még) zsidó.

36 Staudacher: *Jüdische Konvertiten*, 2. Teil, 296. Jacob Löwenthal 1803. április 19-én, míg felesége néhány hónappal később, június 19-én, keresztelkedett meg újszülött lányukkal, Wilhelminével (1802–?), együtt.

37 Staudacher: *Jüdische Konvertiten*, 2. Teil, 269–271.; Gaugusch: *Wer einmal war*, 1657–1661.

38 Staudacher: *Jüdische Konvertiten*, 2. Teil, 223–225., 269–271., 320–321.; Gaugusch: *Wer einmal war*, 1661.

A keresztelés nem csupán a vallás megváltoztatásával, hanem újfajta fikatív rokonsági kapcsolatok kialakulásával is járt. A vallásváltás a már meglévő üzleti vagy egyéb kötelékeket új típusú rituális, rokoni kapcsolatokká alakította át. A konzangvinikus és affiniális rokoni viszonyok bizonyos típusait, a nagybácsi-unokaöcs, nagynéni-unokahúg vagy pedig sógorok közötti kapcsolatokat is számos esetben módosította. A keresztelés eredményeképpen ugyanis létrejött közöttük a keresztszülő-keresztgyerek kapcsolat. Ezenkívül a rokonsági hálózat tovább bővült, amikor a nem rokoni kapcsolattal kötődő egyéneknek váltak keresztszüleivé: Bernhard Lackenbacher lett például Ludwig Minkus (1826–1917) zeneszerző keresztapja.³⁹

Konklúzió

A tanulmány célja annak vizsgálata volt, hogy a Moses Lackenbacher & Compagnie nevet viselő családi vállalkozás irányítása hogyan hatott a rokoni és családi kapcsolatokra a 19. század eleji Habsburg Monarchiában. Moses Lackenbacher az 1780-as évek végétől nem csupán a lokális, hanem a transzregionális kereskedelemben is érdekelt volt. Ennek meghatározó részét a hadseregellátás tette ki, tehát állami megrendeléseket teljesített(ek). A hadviselés miatt növekvő exportpiaci igények kielégítésére és hatékonyabbá tételére 1810-ben Moses Lackenbacher és fiai, Israel és Heinrich, valamint Moses Löwenstein céget alapítottak, amelynek telephelye Nagykanizsán, fióktelepe pedig Bécsben volt. A cégalapítók közül Moses Lackenbacher és elsőszülött fia, Israel, illetve Moses Löwenstein a Nagykanizsán létrejött zsidó közösség, a korabeli Nyugat-Magyarország egyik legnépesebb közössége vezetői voltak. Moses Lackenbacher minden fia – Gottfried kivételével – részt vett a családi vállalkozás irányításában. Gottfried Pesten önálló üzleti tevékenységet folytatott, mindazonáltal feltételezhető, hogy a cég üzleti kapcsolatainak kialakításában is részt vett. Moses Lackenbacher és két házasságából származó gyerekei egy transzregionális zsidó gazdasági elit tagjai voltak, amelyet házasságok révén az üzleti és rokoni kapcsolatok biztosítottak. Ezek térbelisége ugyanolyan mértékben befolyásolta a rokoni és családi kötelékeket, mint azok minősége és mennyisége. A házasság, a vállalkozás irányítása és a hozzá szükséges személyes jelenlét térbeli mobilitást és új térkonstrukciókat eredményezett a rokonságon belül.

A Moses Lackenbacher & Compagnie nevű családi vállalkozást többször is átszervezték. A cég kulcspozícióit Moses Lackenbacher döntése nyomán fiai töltötték be, akiknek ezért Bécsbe vagy Pestre, a Habsburg Monarchia kereskedelmi központjaiba kellett költözniük. A különböző szocio- és transzkulturális hatások következtében azok, akik Nagykanizsáról elköltöztek, vallást váltottak. Mindenkinek eltérő motivációja lehetett, mind-

³⁹ Robert Ignatius Letellier: *The Ballets of Ludwig Minkus*. Newcastle, 2008. 5.

azonáltal a keresztszülők kiválasztásával, úgy tűnik, a már meglévő üzleti, hivatali vagy rokoni kapcsolataikat erősítették meg, és hoztak létre új típusú rokoni kötődéseket. A keresztszülők társadalmi státuszát és hivatali pozícióját figyelembe véve feltételezhető, hogy ezeken a már rokoni kapcsolatokon keresztül hatékonyabban tudták intézni üzleti ügyeiket. A keresztelelssel kialakított újfajta fiktív rokoni kötelek az üzleti és hivatalos kapcsolatok módosításához és a rokonság határainak kiterjesztéséhez vezettek. Ezenkívül megerősítették a már létező konzanguinikus és affiniális rokoni köteleket azokkal, akik már korábban vallást váltottak. A vallásváltás eredményeképpen tehát új típusú rokoni köteleket hoztak létre anélkül, hogy az addig létező vagy a zsidó vallású rokonokkal fennálló kapcsolataik megszakadtak volna. Ez pedig nem csupán a családi vállalkozás működtetésének rokoni kapcsolatokra gyakorolt hatását és a rokonság határainak rugalmasságát vagy változékonyságát, hanem a multireligionális rokoni hálózat jelenségének létezését is megjeleníti a 19. század eleji Habsburg Monarchiában.

Irodalom

- Akther, Naveed: Kinship and the Family Business. In: *Theoretical Perspectives on Family Businesses*. Ed. by Mattias Nordqvist – Leif Melin – Matthias Waldkirch – Gershon Kumeto. Cheltenham, 2015. 175–190.
- Aust, Cornelia: *The Jewish Economic Elite: Making Modern Europe*. Bloomington (IN), 2018.
- Bácskai Vera: *A vállalkozók előfutárai: Nagykereskedők a reformkori Pesten*. Bp., 1989.
- Bailey, Merridee L.: Economic records. In: *Early Modern Emotions: An Introduction*. Ed. by Susan Broomhall. London – New York, 2017. (Early Modern Themes) 108–111.
- Bregoli, Francesca: „Your Father’s Interests”: The Business of Kinship in a Trans-Mediterranean Jewish Merchant Family, 1776–1790. *Jewish Quarterly Review* 108 (2018) 2. sz. 194–224.
- Colli, Andrea: *The History of Family Business, 1850–2000*. Cambridge, 2003.
- Denzel, Markus A.: *Handbook of World Exchange Rates, 1590–1914*. London – New York, 2016.
- Ember Győző: *A M. Kir. Helytartótanács ügyintézésének története, 1724–1848*. Bp., 1940.
- Halmos Károly: *Családi kapitalizmus*. Bp., 2008.
- Halmos Károly: Vállalkozó csoportok a századfordulón Magyarországon. *Szociológia* (1987) 3. sz. 433–440.
- Hanák, Péter: Jews and the Modernization of Commerce in Hungary, 1760–1848. In: *Jews in the Hungarian Economy, 1760–1945. Studies Dedicated to Moshe Carmilly-Weinberger on his Eightieth Birthday*. Ed. by Michael K. Silber. Jerusalem, 1992. 23–39.
- Kaposi Zoltán: A tradicionalizmustól a modern gazdaságig. Kanizsai kereskedők és vállalkozásaik a feudalizmus utolsó korszakában, 1690–1848. *Korall* (2003) 11–12. sz. 135–162.
- Kinship in Europe: Approaches to Long-Term Developments (1300–1900)*. Ed. by David Warren Sabean – Simon Teuscher – Jon Mathieu. New York, 2010.

- Klement Judit: Apák és fiúk gazdasági stratégiái. Egy magyar család a 19. és 20. században. *Aetas* 20 (2005) 1–2. sz. 69–92.
- Klement Judit: *Hazai vállalkozók a hőskorban: A budapesti gőzmalomipar vállalkozói a 19. század második felében*. Bp., 2012.
- Klement Judit: Levelező vállalkozások. A levél mint műfaj a vállalkozások hétköznapijaiban a 19. század második felében és a 20. század elején. *Történelmi Szemle* 55 (2013) 4. sz. 639–655.
- Konrád Miklós: *Zsidóságon innen és túl. Zsidók vallásváltása Magyarországon a reformkortól az első világháborúig*. Bp., 2014.
- Kövér György: *A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok*. Bp., 2002.
- Kövér György: *A Pesti city öröksége. Banktörténeti tanulmányok*. Bp., 2012.
- Kövér György: Az Osztrák Nemzeti Bank működése és az Osztrák–Magyar Bank alapításának előzményei, 1851–1878. In: Soós László – Kövér György – Pogány Ágnes – Péteri György – Pécsi Vera: *A Magyar Nemzeti Bank története. I. Az Osztrák Nemzeti Banktól a Magyar Nemzeti Bankig, 1816–1924*. Bp., 1993. 155–257.
- Kövér György: Liedemann und Wahrman: Strategien von Kaufmann-Bankiersfamilien im 19. Jahrhundert. In: *Eliten und Aussenseiter in Österreich und Ungarn*. Hrsg. von Waltraud Heindl – György Litván – Stefan Malfér – Éva Somogyi. Wien–Köln–Weimar, 2001. 79–99.
- Letellier, Robert Ignatius: *The Ballets of Ludwig Minkus*. Newcastle, 2008.
- McEwan, Joanne: Judicial sources. In: *Early Modern Emotions: An Introduction*. Ed. by Susan Broomhall. London – New York, 2017. (Early Modern Themes) 112–114.
- Mislovics Erzsébet: A magyarországi zsidóság áttérési gyakorlata Buda, Óbuda, Pest településeken és Bécsben 1746 és 1850 között. *Aetas* 20 (2015) 1. sz. 31–58.
- Nagy István: Departamentum, referáda, büro a Helytartótanács ügyintézésében, 1783–1848. *Levéltári Közlemények* 46 (1975) 1. sz. 129–139.
- Schembor, Friedrich Wilhelm: *Franzosen in Wien. Einwanderer und Besatzer. Französische Revolution und napoleonische Besatzung in den österreichischen Polizeiakten*. Bochum, 2012.
- Sibling Relations and the Transformations of European Kinship, 1300–1900*. Ed. by Christopher H. Johnson – David Warren Sabean. New York, 2013.
- Staudacher, Anna L.: *Jüdische Konvertiten in Wien, 1782–1868*. 1–2. Teil. Frankfurt am Main, 2002.
- Stepfamilies in Europe, 1400–1800*. Ed. by Lyndan Warner. London – New York, 2018.
- Tóth Árpád: A társadalmi szerveződés rendi és polgári normái. A Pesti Jótékony Nőegylet fennállásának első korszaka (1817–1848). *Fons* 5 (1998) 4. sz. 411–479.
- Tóth Árpád: *Önszerveződő polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban*. Bp., 2005. 240.
- Transregional and Transnational Families in Europe and Beyond: Experiences since the Middle Ages*. Ed. by Christopher H. Johnson – David Warren Sabean – Simon Teuscher – Francesca Trivellato. New York, 2011.
- Trivellato, Francesca: *The Familiarity of Strangers: The Sephardic Diaspora, Livorno, and Cross-Cultural Trade in the Early Modern Period*. New Haven – London, 2009.

Levéltári források

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (= MNL OL)
 Kúriai levéltár
 O 23, Befejezetlen fellebbezett perek
 Batthyány család levéltára
 P 1314, Missiles
- Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, Zalaegerszeg (= MNL ZML)
 Zala vármegye törvényszékének iratai
 IV.14.e., Törvényszéken befejezett polgári perek
- Wiener Stadt- und Landesarchiv, Wien (= WStLA)
 Merkantil- und Wechselgericht
 A3, Firmenakten

Nyomtatott források

- [Groszmann Zsigmond]: Nagykanizsa. In: *Zsidó lexikon*. Szerk. Ujvári Péter. Bp., 1929. 628–630.
- [Numero] 523.: Eheschließungen in Wien, 1785–1846. In: *Urkunden und Akten zur Geschichte der Juden in Wien. Erste Abteilung, allgemeiner Teil, 1526–1847 (1849)*. 2. Band. Hrsg. von Alfred Francis Pribram. Wien–Leipzig, 1918. 531–544.
- Czeike, Felix: Antizipationsschein. In: Czeike, Felix: *Historisches Lexikon Wien*. 1. Band. Wien, 1992. 122.
- Czeike, Felix: Bancozettel. In: Czeike, Felix: *Historisches Lexikon Wien*. 1. Band. Wien, 1992. 243–244.
- Czeike, Felix: Conventions-Münze. In: Czeike, Felix: *Historisches Lexikon Wien*. 1. Band. Wien, 1992. 591–592.
- Czeike, Felix: Einlösungsschein. In: Czeike, Felix: *Historisches Lexikon Wien*. 2. Band. Wien, 1993. 144.
- Czeike, Felix: Wiener Währung. In: Czeike, Felix: *Historisches Lexikon Wien*. 5. Band. Wien, 1997. 646.
- Danyi Pál: *A napóleoni háborúk inflációja, 1799–1818*. <https://artortenet.hu/a-napoleoni-haboruk-inflacioja-1799-1818/> (a letöltés ideje: 2021. február 16.).
- Gaugusch, Georg: *Wer einmal war. Das jüdische Grossbürgertum Wiens, 1800–1938*. 2. Band: L–R. Wien, 2016.
- Haan, Friedrich Freiherr von: Genealogische Auszüge aus den Sperr-Relationen des n.-ö. und k. k. n.-ö. Landrechtes 1762–1859. (Fortsetzung.). *Jahrbuch der k. k. heraldischen Gesellschaft „Adler“*. Neue Folge 17 (1907) 1–130.
- Taglicht, Israel: Nachlässe der Wiener Juden: 1786–1848. In: Arthur Goldmann – Bernhard Wachstein – Israel Taglicht – Max Grunwald: *Nachträge zu den zehn bisher erschienenen Bänden der Quellen und Forschungen zur Geschichte der Juden in Österreich*. Wien, 1936. (Quellen und Forschungen zur Geschichte der Juden in Österreich, XI.) 125–264.
- Wachstein, Bernhard: Die Wiener Juden in Handel und Industrie nach den Protokollen des Niederösterr. Merkantil- u. Wechselgerichtes. In: Arthur Goldmann – Bern-

TAMÁS MÁTÉ

hard Wachstein – Israel Taglicht – Max Grunwald: *Nachträge zu den zehn bisher erschienenen Bänden der Quellen und Forschungen zur Geschichte der Juden in Österreich*. Wien, 1936. (Quellen und Forschungen zur Geschichte der Juden in Österreich XI.) 265–360.

